

ИЗМЕРЕНИЯ НА ПАТОЛОГИЧНОТО В РОМАНА „ЛИЦЕ“ НА БЛАГА ДИМИТРОВА

Божана Бонева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ASPECTS OF THE PATHOLOGY IN BLAGA DIMITROVA'S NOVEL "FACE"

Bozhana Boneva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The purpose of this paper is to examine Blaga Dimitrova's novel „Face“ through the illness as a metaphor. An attempt is made to discover and analyze the pathological and its functions: both in the individual – mainly through the main female figure Bora Naydenova, who is simultaneously a "patient" and a "diagnostician" in the novel, as well as in society, which actually appears to be the subject of Naydenova's sociological survey. The only healthy organism that has preserved its „humanity“ turns out to be Bora's indoor ficus which is able to influence the characters psycho-emotionally, guiding them to their healing. The novel is documentary when it comes to the fact that it creates a „medical report“ of the Bulgarian society from the end of the 1950s. Highly stylized, „Face“ is the kind of a diagnosis that instills fear into those in power, whose reluctance to admit the pathology of their own actions results in the banning of the novel.

Keywords: illness, disease, passion, socialism, consumerism, moral decay, survey, conscience, healing

Настоящият текст има за цел да осмисли романа на Блага Димитрова „Лице“, 1981 г. през метафората за болестта, да изследва измеренията и функциите ѝ, без да дава окончателна „диагноза“, да обозначи и „групира“ разпръснатите из романа „лица“ на обществото, както и да разгледа симптомите на болестта, от която страда отделният индивид – най-вече Бора Найденова. Самата Бора би могла да бъде мислена както като носител на определена патология, така и като лекар диагностик, тъй като анкетното ѝ проучване на практика се оказва една своеобразна анамнеза на обществото. За целта е работено с няколко издания на романа, с изследвания на М. Владева и Л. Липчева-Пранджева, а за теоретична основа на разработката служи трудът на Т. Ичевска – „Медицината в българската литература“, 2019 г.

М. Владева прави констатацията, че „Лице“ се превръща в жертва на механизма за репресии, който инкриминира неудобните книги с мотивите, че са неиздържани в идейно и/или естетическо отношение“ (Владева/Vladeva 2015: 272). Тя говори от овъншна позиция, предполагаща знанието за историята на романа. От своя страна, в книгата си „Битие в превода“ Л. Липчева-Пранджева обръща внимание на това как *соцканонът* възприема автора Б. Димитрова (и редица други автори – времевиот отрязък, с който се работи, е огромен, но ние се фокусираме само върху Б. Димитрова) – като „недослучили се“ автори, „сгрешени по пътя на своето развитие“ (Липчева-Пранджева/Lipcheva-Prandzheva 2010: 112). Любопитно е да се потърси диалог между двата изследователски подхода, тъй като единият ни дава отговори по въпросите за историята и „случването“ на романа, а другият индиректно ни дава обяснение „защо това е така“. В единия случай логиката произтича от творбата, а в другия – откъм автора. За М. Владева „Лице“ е жертва на режима и неговите механизми, а следвайки идеята на Л. Липчева-Пранджева, можем да предположим, че съдбата на романа е изначално предопределена от (несгодната) позицията на автора пред канона тогава.¹

За да разгълкувам присъствието на образа на болестта в „Лице“, първоначално ще изходя от противоположното му, от дефинициите за здраве, а те са: отсъствие на болест, **нормалност**, хармония, равновесие и пр. Това, което наблюдаваме в романа обаче, в известна степен си противоречи с тях. Болестта се е превърнала в нормалност, а „здравите клетки“ биват отлъчени, низвергнати, обявени за *врагове*, за *бивши клетки*. Организмът работи срещу себе си, заблуждавайки се, че се лекува, и това му дава спокойствие.

В края на XVIII век болестта започва да се мисли като „следствие от нарушаване на процесите, които протичат не вън, а вътре в самото тяло“ (Ичевска/Ichevska 2019: 18). В „Лице“ процесът е двустранен: оказва се, че е невъзможно външните процеси да не повлияят на отделното тяло, тъй като то все пак е принудено да се стои в общата маса. Особено силно това се наблюдава у Бора, както и у Начо например, но под друга форма.

Най-лесно разпознаваеми са знаците за аномалия, проявени чрез еднотипните анкетиранни, до които „внедрителката на марксизма“ се катери етаж по етаж и се моли врата по врата. Първоначална реакция на подразнените болни клетки на обществото се оказва страхът – най-

¹ Вж. у Л. Липчева-Пранджева във връзка с преводите на „Лице“ – „[...] не само предварително обречен на безсмислие труд, но и жест на публично самообвинение в диверсия“ (Липчева-Пранджева/Lipcheva-Prandzheva 2010: 229).

първичната емоция. И то тъкмо страхът от свободното слово. За техните еснафски разбирания и животински инстинкти научноизследователската работа на Бора е едновременно заплаха и възможност за препотвърждаване на социалната им праведност. Оказва се, че страхът, с който преподавателката се сблъсква, в дълбините си вече е друг, мутирал, нов страх – „непознат в миналото – страх от съвременната наука и техника“ (БД/ВД), принуждаващ хората да съсредоточат цялата си интелектуална мощ не върху зададения въпрос, а върху следното: „Защо ме разпитваш? Коя си ти? Кой те изпраща? Защо тъкмо мен си дошла да подпитваш? Къде ще занесеш моя отговор? Какво ще последва? Каква е тайната ти цел?“ (БД/ВД). В крайна сметка при повечето анкетиран меркантилността се явява спасителният тласък мотивация, който да ги изведе на повърхността на това море от съмнения – „Защо да не се възползвам от случая, който ми е почукал на вратата? Може да получа нещо!“ (БД/ВД). Така страхът, примесен с послушното интересчийство, води до отговори на въпроса „Какво цените най-много в живота?“ като например следните: „[...] самостоятелна квартира, но я нямам. Многочленно семейство сме. Полага ни се тристаен апартамент“ [...] Връзките! [...] Образованието на децата. – А защо държите те да завършат висше образование? – За да станат хора“ (БД/ВД), или, както правилно уточнява натрапчивият мъжки глас в главата ѝ – *за да станат чиновници.*

Неочаквано за читателя се появяват безстрашни фигури, които се разграничават от колективната параноя. Първата е на каналджията, който с честния си труд и осъзнатостта на привилегированата си позиция отказва да нагази в истинските мръсотии. Преобърнатият модел на култа е разобличен. Най-чисто и най-сигурно е на дъното. Обратната му перспектива му дава смелост, следователно и свободата, от която всички се боят – да мислят и говорят свободно. Радикално различна философия има и художникът. Той единствен няма нужда от уговорки и разяснения; отговаря директно и дръзко провокира преподавателката. Изплашена от думите му, тя бърза да избяга от обителта на изкуството, в която така или иначе никой не стъпва. Изкуството е до нелепост издърпано в материалната действителност. Затворено там не само от апарата, но и от самото общество, обезобразено от наложената му схематичност и напълно загубило първичния си висш смисъл, то бива употребявано.

Но нека се върнем обратно на анкетата, този път провеждана в провинцията (Варна), и да видим какви отговори са дадени там. „Какво цените най-много в живота?“ – „Добрия апетит! [...] Напитките! [...] Мо-

дата! [...] Ключките. [...] Слуховете. [...] Сеира! [...] Вещите! Колкото се може по-вносни вещи. [...] Удобството. [...] Печалбата. [...] Муф-тата.“ (БД/ВД) – сблъсъкът на строителката на новото време с резултата от труда ѝ. Моделът „отсъствието на чувство се равнява на отсъствие на съвест“ тук се оказва функциониращ с обратен знак. Колкото по-голямо е наличието на политкоректна, актуална съвест, толкова по-обезчовечен се оказва индивидът. Тъкмо и затова „най-човечният“ и беззащитен персонаж – фикусът – приканва към „светлина-съвест“.

Прекрасен пример за приспособена съвест е фигурата на Начо. Постигнал успех, добрал се до ръководна позиция, той дава твърде симптоматичен отговор на вече изтъркалия се въпрос, този път зададен от Кирил: „Отдавна съм отвикнал да говоря, без да се замислям, без да имам написанко“ (БД/ВД). Не е случайно, че една от най-показателните зарази на времето е видяна тъкмо чрез него – „С петното напред!“ (БД/ВД). Опетнените хора са послушни, удобни и, ако са достатъчно „съвестни“, са и успешни. Показателно е, че за да опише патологията на страстта към властта, романът борави с лексика като „заразѐн“ и „вирус“, и то тъкмо през речта на фикуса – единственият здрав организъм: „Самозаразени от власт вируси. Фукулъвци! Властофили! Фикуфоби! Злоби!“ (БД/ВД).

Всичко това, разбира се, на фона на пределното разделение на обществото – на наши и чужди, на верни и неверни, удостоени и отхвърлени, настоящи и бивши, на партийни и безпартийни. „XX век е на обикновения човек, политизиран до невроза“ (БД/ВД) – дотолкова, че дори да парализира инстинкта на благонадеждния да се застъпи за любим човек, а вместо това да засили този за самосъхранение в обществото (Глен и Васко). Сетивата на модерния човек-машина са слепи за любовта.

Слепи са и за истината, както става пределно ясно. Окото на лицето е набодено, то сълзи и кърви, превърнало се е в игленик. Но не е тератологично дефектно, заслепено още в зародиш. То е осакатено впоследствие. Неспособно да оразличи мечта от действителност, идеално от реално, обичано от презирано. Не малформация, а самонараняване. Себеосакатяване, но в голямата си степен неволево. Вътрешният монолог на Бора го обяснява чрез индивидуална и масова хипноза като втората е пределно опасна. Стига се до еуфория, изразяваща се в „инертност на мисленето, словесна екзалтация, очакване на намесата „свише“ (БД/ВД). Бора продължава да търси и анализира вариации на деформацията. Най-често срещано се явява т.нар. от нея двузрение – невъзможността да се разграничат желано и реално. Тя счита, че тъкмо

то води до индивидуално за всекиго раздвояване на цялото същество – от мисълта и чувството, през волята, до съвестта, а с времето – и до заличаването на личността. Остава само чувството за вина. „Самоослепяване в името на фикция“ (БД/ВД). Замяна на истинското око с фалшиво, със захаросано изкуствено стъкло, което показва избирателно. Въпросът на фикуса е както винаги уместен: „Ще има ли на сто един едноок да ви води?“ (БД/ВД).

Не само че окото е неспособно да вижда, но и самият свят се е дегизирал, за да е по-трудно достъпен. Дори огледалото – дали присъстващо като утопия, или хетеротопия – е нефункциониращо – то е криво, вдлъбнато, обърнато, замъглено, затъмнено, призрачно, счупено, а едно от най-устойчивите словосъчетания в целия роман е тъкмо „дяволско огледало“.

И ако окото е почти безполезно и се оказва най-добре сам да си го извадиш, чисто за улеснение, то ухото успява да преизпълни плана си. Стана ясно, че за някои най-висша ценност са слуховете, клюките. И ако това може би звучи някак преувеличено, то романът ни убеждава, че не е така. Разбира се, че слуховете, събирането на информация ще е ценност на режима и послушните му. Кога информацията не е ценност? Извратеното е, че се свежда до крайност, до фиксидея, до страст – болест, изразяваща се не просто в изкривяване и преувеличаване на обективните факти, а и в донаписването им, в измислянето на нови, по-удобни такива, което от своя страна се свежда до ежедневие, до поредната маска на здравето: „Вярвате на слухове? – А на какво друго да вярвам? [...] – Много добре! Вместо лекции – слухове!“ (БД/ВД). Никому не е гарантирана защита, а тези, които се съпротивляват, биват изхвърлени, като Радуна. По-добър пример за тази зараза от семейство Гладнишки навярно не би могъл да бъде даден.

Поради всеобщата слепота и параноя, а и заради актуалните за времето ценности, най-силният мускул в човешкото тяло също се преуморява – до степен, в която започва да се саморазрушава, и единственото, което му остава, е да трови допълнително тялото. Езикът, като част от целия говорен апарат, изпитва нуждата да не изостава от винаги дебнещото ухото и да поддържа темпото му на „работа“. Затова и слуховете се разпространяват бързо, „качествено“. Те са достоверни и безкомпромисни. Ако погледнем от другата страна обаче, ще видим как комуникацията между Бора и Радуна, между Бора и Андрей, а впоследствие – и Кирил, е тромава, тежка, почти невъзможна, поради всевъзможни причини. Словото, подобно на изкуството, се е превърнало в поредния инструмент на апарата: „думите са средство за „преуспевае-

мост“. То е празно и изхабено, но постоянно натрупващо се; не свързва, а разделя, превръща всичко в тайна. Може би тъкмо тази му функция води до последици, „артикулирани“ само от фикуса: „Езикът, това червено листо в черупката на зъбите, то е нож, с който вие непрестанно се намушвате един друг. Езичници! [...] Цели сте в рани от думи. Една от тях ще бъде смъртоносна. Слово-олово. Език-екзема! [...] Пазете се от думите! Дум-дум куршуми!“ (БД/ВД). Езикът – възпален и разранен от употреба и от лоша хигиена (на словото). Нов (човешки) език е невъзможно да се роди.² Трудно се заговаря през *остри, стиснати, скърцащи* зъби и *стоманена* челюст. Устните са *свити, корясали, бледи*, а често пред тях се изправя и указателният пръст в израз на страх. Нека припомним, че тъкмо чрез тези си органи – ухото и езика, режимът извърля Бора не просто от себе си като такъв, а и от самата нея, посветила се цяла на него, потъпкала природата си, загубила женствеността си, за да го „построй“.

За да обобща наблюденията си относно болестите/патологиите на обществото, ще разгледам обработените от Бора данни от социологическата ѝ анкета. Сравнително бързо тя се досеща, че за да се справи с разнообразието на показателите, ще е необходим още един, ключов разрез – времето. Разделянето на отговорите и по възрастов принцип би улеснило извеждането на заключителните логически следствия, до формирането на „социалната Менделеева таблица“ (БД/ВД). Изначално Бора умствено дели анкетираните на четири типа – *копиращ, нагаждащ се, откривателски* и *мимикриен тип*. През направените от нея характеристики за всеки един от тях стигаме до страшния извод, че повечето от анкетираните са неспособни да мислят самостоятелно. Те само подражават на това, което им се разрешава да чуят и видят с така или иначе превързаните си уши и през захаросаното стъклено топче. Веригата е следната: цензура – автоцензура – деформация на съзнанието. По-малко са хората, на които Бора приписва способността за самостоятелно мислене. Те са доказано най-вредни, но и най-успешни (Начо е такъв тип). Не е случайно, че тя открива този тип през гласа на квартиранта. Това са прикриващите се зад всеобщата зараза хора – клетки, имитиращи болест с цел самосъхранение. Очаквано, откривателският тип е най-рядко срещан – хора от типа на каналджията и художника. Бора ги описва като не просто самостоятелно мислещи, а независими в мисленето си, притежаващи критично мислене.

² Във връзка с виетнамския цикъл вж. Л. Липчева-Пранджева/Lipcheva-Prandzheva 2010: 271.

Бора счита, че: „съотношението между всички тези различни типове ще даде характеристика на обществото“ (БД/ВД). Тя осъзнава спонтанността на тази класификация, която така и не придобива завършен писмен вид, но, както може би се уверихме, тя е напълно адекватна, дори навярно безпогрешна. Съотношението *болни – здрави* се оказва твърде диспропорционално, а една конкретна диагноза е почти невъзможно да бъде назована.

Героите в романа назовават и още една болест, която според тях е симптоматична за новото време – т.нар. *преливане на половете*. Идеологията, с която се занимава Бора, се счита за традиционно мъжка територия. По-важно е друго – женското съзнание е превърнато във център-фокус, през който се конструира художественият свят и образите на останалите персонажи. Кирил е положен основно в съзнанието на Бора (тъй като за Андрей това е очаквано). Тя е тази, която създава неговите реплики в своята глава, която следи промените, ставащи с него. Тя конструира и двете главни мъжки фигури. Като такава, а и най-вече като строител на новото време, на новото общество и неговото мнение, в допълнение към самотността ѝ, Бора е не изгубила, а пожертвала женствеността си, въпреки че текстът на романа никъде не го „признава“. Затова тя бива упреквана първоначално от Кирил, отчасти от Ема, а впоследствие и от самата себе си. Загрубялостта бива четена като спасение от самотността. Хладна вътрешност и още по-хладна външност – размразяването е идеологическо, но също и психологическо, женско, интимно. Макар и работещо, то среща огромна съпротива. Най-интимният момент е окупиран от антивремето, изпълнен с празнота. Малката смърт е изместена от голямото безвремие: „В леглото на болната любовта е болезнено разтапяща. Още една болест, от която излекуването ще бъде много по-трудно“. Важно е да се отбележи, че любовното изживяване за Бора е едновременно и памет, и настояще (визирам двете мъжки фигури). Нещо повече – младата жена има нужда от преуверяване в собствената си красота. Тя трябва да премине през страшното припомняне на собствената си телесност, боязливо да се самоопознае наново. Защо именно припомняне – защото забравата, или по-точно *амнезията* (по думите на Кирил) е „[...] болестта на века. Век на свръхскоростите!“, „Всички забравяме за всичко. Така е по-удобно“ (БД/ВД). Що се отнася до Андрей, любовта към него напомня по-скоро на зависимост, на особен тип нездраво психологическо състояние. Неспособността за раздяла, макар и след смъртта и постоянното желание за комуникация клонят към пристрастеност, дори вманиаченост. И то не към самия обект, а към самия процес на спомняне, на търсене един другото в съня.

Говорейки за Бора, е любопитно да видим обвързването на болест и страст. От една страна, пълното посвещаване на работа ѝ, на социалистическите идеи и техните изпълнения, е страст, която е на границата на маниакалността. Страст, която убива идентичността, не оставя място за личното. Кирил забелязва това и не се стеснява да я диагностицира: „Работата е моето здраве! – заявява Бора, давейки се в кашлица. – Жива болест! – казва той с гримаса на гълтащ лекарство [...]“ (БД/ВД). От друга страна, силното желание на Бора да поправи своите и чуждите грешки и да върне **нормалността** също прераства в това, което бихме нарекли страст или фиксидея. Прави се опит една болест да бъде излекувана с друга болест. Важна е опозицията *статика – динамика*, съотнесена към опозицията *болест – здраве*. Традиционно *статика* и *болест* биват сдвоени, също както и *здраве – динамика*. Характерно за главната женска фигура, а и не само, е тъкмо обратното (но не винаги! само в границите на метафоричното) – работата изисква от нея да бъде активна, да бъде динамична. Втората ѝ болест – фиксидеята ѝ за пренареждане на събитията, също я принуждава да е активна и да пътува. Когато настъпва физическата болест, това става невъзможно, но е важно, че преди и по време на нея съзнанието на Бора не спира „да пътува“ (чрез съновиденията).

Освен разрушителна обаче, болестта в романа е и оздравителна. И отново това е „ословесено“ от фикуса, който ни я представя като *голям шанс* в живота. Той приканва към преодоляване на страха от болката, която съпътства болестта. Защото преболедуването е не само оздравяване на духа, а по същество ново раждане, а раждане без болка не може да съществува. Превъзмогнал болестта, прероденият човек притежава вече развита чувствителност за хармония: „Да пуснете светлината в себе си. И да започне вашата фотосинтеза. Чрез болката да разберете блаженството на битието“ (БД/ВД). Фикусът „описва“ по-рано откритите от нас дефиниции на здраве, свързани с равновесие, с хармония на човека със самия себе си и със заобикалящия го свят. Затова и нарича болестта *здравословна*. Можем да твърдим, че физическата болест на Бора е тъкмо такава – оздравителна.

Би могъл да бъде направен изводът, че романът отделя еднакво внимание на колективните и на индивидуалните патологии. Разликата е в това, че колективът „се диагностицира“ явно, особено заради спецификата на изследването на Бора, докато болестното у индивида често се изговаря чрез езика на фикуса или пък съновиденията (в конкретния случай на Бора). Подобен баланс е очакван, ако имаме предвид споме-

натата в началото степеност на индивида в обществото, смъртоносна, както стана ясно, за човека.

БИБЛИОГРАФИЯ

Владева/Vladeva 2015: Владева, М. Щрихи към (за)млъкването и проговарянето в романа „Лице“ на Блага Димитрова. // *Балканистичен форум*, 2015, кн. 2, 271 – 278 <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=281213>>, 4 март, 2024. [Vladeva, M. Shtrihī kam (za)mlakvaneto i progovaryaneto v romana „Litse“ na Blaga Dimitrova // *Balkanistichen forum*, 2015, кн. 2 271 – 278. <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=281213>>, 4 March, 2024.]

Ичевска/Ichevska 2019: Ичевска, Т. *Медицината в българската литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, [Ichevska, T. *Medit sinata v balgarskata literatura*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2019.]

Липчева-Пранджева/Lipcheva-Prandzheva 2010: Липчева-Пранджева, Л. *Битие в превода. Българска литература на немски език (XIX-XX в.)*. Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe (SLCCEE), Herausgegeben von Christian Voß, Band 13. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010 [Lipcheva-Prandzheva, L. *Bitie v prevoda, Bulgarska literatura na nemski ezik (XIX-XX v.)*. Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe (SLCCEE), Herausgegeben von Christian Voß, Band 13. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010.]

ИЗТОЧНИЦИ

БД/BD: Б. Димитрова *Лице*. София: ИК Хермес, 2018. [Dimitrova, B. *Litse*. Sofia: IK Hermes, 2018.]